

Таваркіладзе О.М.

Одеський апеляційний суд

СТВОРЕННЯ ОДЕСЬКОЇ СУДОВОЇ ПАЛАТИ ЯК ОСНОВНИЙ ЕЛЕМЕНТ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 РОКУ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Метою статті є аналіз створення та функціонування Одеської судової палати як структурної одиниці судової системи Російської імперії за Судовими статутами 1864 року. Актуальність статті підтверджується важливістю дослідження історико-правового досвіду проведення судової реформи 1864 року в Російській імперії, зокрема на українських землях, це своєю чергою сприяє науковому аналізу проблеми впровадження нових інститутів у систему правосуддя у ХІХ столітті. Науково-правовий аналіз дасть змогу використати досвід реформування правових інституцій захисту прав людини та громадянина, в тому числі й питань функціонування судової влади в Україні нині. Це зумовлює актуальність та доцільність вивчення підстав та передумов створення Одеської судової палати, а також основ організації та функціонування судової влади. З'ясовано, що розробники судової реформи 1864 р. пояснювали судово-територіальну структуру тим, що кожен окремих повіт не володів необхідною кількістю юристів з достатньою кваліфікацією. Перевагою такої організації правосуддя стала незалежність судів від адміністративних органів. Така структура позбавляла можливості керівництво повіту та інших осіб, що володіють високим статусом на цій території, впливати на діяльність суду. Якщо ж говорити про суддів другої інстанції, то і вони тепер були позбавлені тиску на них з боку губернської бюрократії. Наголошено, що Одеська судова палата мала у своїй структурі три цивільні й один кримінальний департамент та розглядала апеляції по кримінальних та цивільних справах, що були розглянуті окружними судами. Проте кримінальні справи, що розглянуті окружними судами за участю присяжних засідателів, до судової палати не поступали, оскільки їхні вироки вважались остаточними і підлягали касації виключно у Сенаті. Визначено, що судді судової палати, голови департаментів суду, а також старший голова призначалися імператором за поданнями міністра юстиції. У разі відкриття у судовій палаті вакантної посади негайно скликалися загальні збори палати для обговорення кандидатів. За їх підсумками формувалися подання на затверджених кандидатах, які надсилалися міністру юстиції, який, своєю чергою, здійснював подання відповідних кандидатур Імператору.

Ключові слова: Одеська судова палата, судова реформа, функції, Судові статуту 1864 року, юрисдикція.

Актуальність теми. Державотворчі процеси в нашій країні завжди були спрямовані на побудову громадянського, демократичного та правового суспільства. Основоположною умовою досягнення цієї мети є побудова дієвої та незалежної судово-правової системи, яка буде відповідати соціальним, економічним, політичним вимогам суспільства та міжнародним стандартам.

Сильна та незалежна судова влада, як одна з гілок державної влади, зможе забезпечити рівність людини та громадянина перед законом, зміцнити соціальний, економічний та політичний порядок у державі. Справедливе та доступне судочинство викликає довіру не лише до судової влади, а й до всієї держави загалом, у тому числі до її правових інститутів.

Тому досить важливим є дослідження історико-правового досвіду проведення судової реформи 1864 року в Російській імперії, зокрема на українських землях, це своєю чергою сприяє науковому аналізу проблеми впровадження нових інститутів у систему правосуддя у ХІХ столітті. Такий науково-правовий аналіз дасть змогу використати досвід реформування правових інституцій захисту прав людини та громадянина, в тому числі й питань функціонування судової влади в Україні нині. Це зумовлює актуальність та доцільність вивчення підстав та передумов створення Одеської судової палати, а також основ організації та функціонування судової влади.

Стан дослідження. Цій реформі присвятили свою увагу численні історики та правознавці.

Серед дореволюційних потрібно виділити таких як: І.В. Гессен, Г.А. Джаншиєв, І.П. Закревський, А.Ф. Коні, Н.В. Муравйов, В.В. Набоков та інші. Серед радянських учених питанням судово-правової реформи 1864 року велику увагу приділяли Б.В. Віленський, А.В. Дубровіна, М.Г. Коротких, М.А. Чельцов-Бебутов, П.Ф. Щербина, О.Н. Ярмиш та ін.

Метою цієї статті є аналіз створення та функціонування Одеської судової палати як структурної одиниці судової системи Російської імперії за Судовими статутами 1864 року.

Виклад основного матеріалу. У рамках здійснення судової реформи в другій половині XIX ст. у Російській імперії було сформовано струнку систему судів, що складалася з мирових суддів і загальних судів, до яких належали окружні суди, судові палати і касаційні департаменти Урядуючого сенату [1, с. 621].

Одним із визначних здобутків реформи стало запровадження судових палат. З цією метою вся територія Російської імперії була поділена на судові округи, очолювані судовими палатами. Зауважимо, що до початку XX ст. було створено 14 судових округів, їх очолювали Санкт-Петербурзька, Московська, Харківська, Одеська, Казанська, Саратовська, Київська, Віленська, Новочеркаська, Варшавська, Тифліська, Іркутська, Омська, Ташкентська судові палати. Їх утворення стало важливим елементом зміцнення авторитету судової влади. У зв'язку зі строкацією губерній в основу поділу на округи судових палат заклали такі критерії: територію та населення, транспортну інфраструктуру та «средоточение образованности» населення, попередню чисельність судових справ тощо [2, с. 21]. Кожна судова палата була вищою інстанцією стосовно 8–10 окружних судів, яких усього на той момент налічувалося 106 [3, с. 23].

На території українських земель, які входили до складу Російської імперії, було засновано три судові палати: Харківську (округ охоплював Харківську, Полтавську, Курську, Орловську і Воронезьку губернії та деякі повіти Катеринославської і Тамбовської губерній), Одеську (Херсонську, Катеринославську, крім окремих повітів, Таврійську, Подільську губернії та Бессарабську область), а також Київська (Київську, Волинську, Чернігівську і Могильовську губернії). У межах кожного округу судової палати створювалися окружні суди, кількість яких у різний проміжок часу була різною. Станом на 1888 р. існували такі окружні суди: в окрузі Харківської судової

палати – Харківський, Ізюмський, Сумський, Курський, Орловський, Таганрозький, Воронезький, Острогозький, Полтавський, Лубенський, Новочеркаський, Усть-Медведицький; в окрузі Одеської судової палати – Одеський, Херсонський, Катеринославський, Сімферопольський, Кишинівський, Єлисаветградський, Кам'янець-Подільський; в окрузі Київської судової палати – Київський, Уманський, Житомирський, Луцький, Чернігівський, Ніжинський, Стародубський, Могильовський [4, с. 214–215].

Розробники судової реформи 1864 р. пояснювали таку судово-територіальну структуру тим, що кожен окремий повіт не володів необхідною кількістю юристів з достатньою кваліфікацією. Перевагою такої організації правосуддя стала незалежність судів від адміністративних органів. Така структура позбавляла можливості керівництво повіту та інших осіб, що володіють високим статусом на цій території, впливати на діяльність суду. Якщо ж говорити про суддів другої інстанції, то і вони тепер були позбавлені тиску на них з боку губернської бюрократії.

30 червня 1868 року була створена Одеська судова палата [4, с. 215]. Указом від 30 червня 1868 року створювався округ Одеської судової палати [5, с. 13]. До складу округу увійшли Херсонська, Катеринославська, Таврійська, а згодом і Подільська та Бессарабська губернії [6, с. 893]. У їхній структурі перебували Одеський, Херсонський, Таганрозький, Катеринославський і Сімферопольський окружні суди, а згодом були приєднані Кишинівський (1869), Єлисаветградський (1874), Кам'янець-Подільський (1880), Вінницький (1909) суди. Як встановила дослідниця Т.Л. Курас, обсяг округу становив 222.962,1 квадратні версти, на території проживало 7.661.833 осіб за щільності населення 35 жителів на квадратну версту [7, с. 309].

Діяльність Одеської судової палати регламентувалась документом «Учреждение судебных установлений», згідно з яким палата складалася з департаментів – цивільного і кримінального. У кожному з них розглядалися відповідні справи. Про введення в окрузі Одеської судової палати судових статутів ідеться в документі «Узаконения, изданные в пояснение и дополнение к Судебным уставам 20-го ноября 1864 года». Зокрема, зазначається: «Государственный Совет, в соединенных департаментах законов, гражданских и духовных дел и государственной экономии и в общем собрании, рассмотрев представление министра юстиции о дальнейшем введении в действие

судебных уставов 20-го ноября 1864 года, мнением положил: 1) Предоставить министру юстиции ввести в действие судебные уставы 20-го ноября 1864 года, в течение первой трети 1869 года, в округе Одесской судебной палаты, с отнесением к нему на первое время губерний Херсонской, Екатеринославской (за исключением уездов Бахмутского и Славяносербского) и Таврической...» [8, с. 363–364; 9, с. 938]. Статути паралельно вводились у Полтавській губернії, яка приєднувалась до Харківської судової палати, та Нижньогодській губернії, яка приєднувалась до округу Московської судової палати. Згодом до Статутів додавалось спеціальне Положення з доповненнями та роз'ясненнями до нього від 19 жовтня 1865 року [10, с. 64].

30 червня 1868 року було офіційно затверджено «Временное расписание окружных судов в округе Одесской судебной палаты и в губерниях Полтавской и Нижегородской» [8, с. 365–366].

Таким чином, станом на момент утворення Одеської судової палати до її округу входили Херсонський, Одеський, Катеринославський, Таганрозький і Сімферопольський окружні суди.

З 1869 року до округу Одеської судової палати увійшла Бессарабська губернія. Відповідно до імператорського Указу від 3 листопада 1869 р. з 20 грудня 1869 року в Бессарабії запроваджувались нові судові установи [11, с. 80]. Таким чином, у Кишиневі створювався окружний суд, який увійшов до округу Одеської судової палати. Відкриття Кишинівського окружного суду доручалось старшому голові Одеської судової палати сенатору О. Шахматову [189, с. 238–239]. Згодом до складу округу Одеської судової палати увійшли Єлисаветградський (1874), Кам'янець-Подільський (1880), Вінницький (1909) окружні суди. Зауважимо, що в 1883 р. Таганрозький, а в 1897 р. Катеринославський окружні суди були переведені до відання округу Харківської судової палати.

Важливим питанням, яке необхідно розглянути, є порядок організації та діяльності Одеської судової палати. Порядок формування корпусу суддів судових палат, вимоги до кандидатів на ці посади і низка інших структурно-організаційних питань визначалися «Заснуванням судових установлень». Відповідно до глави третьої «Про судові палати» другого розділу «Про загальні судові місця» судова палата засновувалася в кожному окрузі, який включав у відповідності до особливого розкладу кілька губерній або областей (ст. 110). Такий принцип було закладено у діяльність Одеської судової палати [12].

Одеська судова палата мала у своїй структурі три цивільні й один кримінальний департамент та розглядала апеляції по кримінальних та цивільних справах, що були розглянуті окружними судами. Проте кримінальні справи, що розглянуті окружними судами за участю присяжних засідателів, до судової палати не поступали, оскільки їхні вироки вважались остаточними і підлягали касації виключно у Сенаті.

До основних функцій, що покладалися на Одеську судову палату, належала діяльність, яка пов'язана з:

- прийняттям рішень про віддання під суд, у тому числі подекуди у справах, що розглядалися в окружних судах за участю присяжних;
- розглядом справ про державні злочини і «злочини за посадою» судом першої інстанції;
- здійсненням перевірки законності й обґрунтованості судових актів окружних судів (рішень у цивільних справах, вироків у кримінальних справах, винесених без участі в процесі присяжних засідателів або станових представників) судом апеляційної інстанції [13, с. 29].

Кожен департамент Одеської судової палати складався з голови і встановленої штатами кількості членів [14, с. 16]. Очолював судову палату старший голова, який за посадою був головою одного з департаментів. Старший голова мав право в будь-який час обирати для постійного головування той чи інший департамент палати. Для вирішення особливо важливих питань старшим головою скликалися загальні збори всіх департаментів судової палати. Посада голови судової палати могла заміщуватися особами, що як мінімум три останні роки перебували на посадах не нижче прокурора чи члена судової палати, або ж голови чи товариша голови представника окружного суду [15, с. 32–33]. У загальних зборах усіх департаментів судової палати головував призначений для цього один з голів департаментів. Цей голова іменувався старшим. Старший голова судової палати контролював правильність та своєчасність розгляду справ у підвідомчих палаті окружних судах і за точним виконанням своїх обов'язків усіма посадовими особами цих судів. Довідавшись про упущення чи відступ від законного порядку зі сторони окружного суду чи посадових осіб при суді, старший голова або повідомляв про недоліки голові підлеглого суду, або безпосередньо від себе здійснював зауваження відповідальним особам, або ж виносив таке питання на розгляд судової палати [16, с. 64–65].

До складу членів судової палати могли входити: по-перше, особи, які служили не менше як три останні роки на посадах не нижче членів і прокурора окружного суду; по-друге, присяжні повірені, що мали такий статус не менше десяти років у разі наявності атестатів ради присяжних повірених про сумлінне і неухильне виконання своїх обов'язків [15, с. 32]. Відзначимо, що особами, які мали право заміщати посади по судовому відомству в Російській імперії, могли бути тільки російські піддані. Необхідною умовою для кандидата на посаду судді була наявність освіти, підтвердженої атестатом університету або іншого вищого навчального закладу про закінчення курсу юридичних наук або про складений іспит з юридичних наук. Допускалася і можливість кандидатом довести свої знання із судової частини на практиці. Важливо відзначити, що незалежність судових установ забезпечувалась також досить високою оплатою [17, с. 34].

Водночас законом було встановлено перелік осіб, які не могли заміщати посади по судовому відомству. Насамперед до них належали особи, що перебували під слідством або судом за злочини або проступки, які відбувають термін ув'язнення в тюрмі за вироком суду за протизаконні діяння. Особлива увага надавалася відповідним високому статусу моральним якостям, які мали бути у претендентів на суддівську посаду. Тому ті, хто був виключений з морально-етичних підстав зі служби у суді або з духовного відомства, або із середовища товариств і дворянських зборів, не могли розраховувати на посаду судді. Також до вказаних категорій належали особи, які були оголошені неспроможними боржниками і перебували під опікою за марнотратство [18, с. 36–37]. Крім

того, Циркуляром Міністерства юстиції для керівників судової палати і судових відомств з метою охорони судового відомства від потрапляння в нього осіб, які не проявляють належної поваги до закону, було наголошено на необхідності взяти за правило, щоб особи, які мають намір працювати у судовому відомстві, надавали спеціальні посвідчення від керівництва університетів про невзяття участі у протизаконних проявах, що демонструють неповагу до закону чи встановлених правил [19, арк. 23].

Судді судової палати, голови департаментів суду, а також старший голова призначалися імператором за поданнями міністра юстиції. У разі відкриття у судовій палаті вакантної посади негайно скликалися загальні збори палати для обговорення кандидатів. За їх підсумками формувалися подання на затверджених кандидатів, які надсилалися міністру юстиції, який, своєю чергою, здійснював подання відповідних кандидатур Імператору.

Висновки. Таким чином, створення Одеської судової палати стало результатом запровадження судової реформи 1864 року в Російській імперії. Правовими основами діяльності палати стали положення «Заснування судових установлень» від 20 листопада 1864 року. З моменту створення Одеської судової палати до її округу належали Катеринославська, Подільська, Таврійська, Херсонська, Бессарабська губернії. Юрисдикція судової палати поширювалась на Катеринославський (до 1897 р.), Кишинівський, Одеський, Сімферопольський, Таганрозький (до 1883 р.), Херсонський, Єлисаветградський (з 1874), Кам'янець-Подільський (з 1880 р.) і Вінницький (з 1909 р.) окружні суди.

Список літератури:

1. Филиппов М.А. Судебная реформа в России. Т. 1: Судопроизводство. Санкт-Петербург, 1871. 623 с.
2. Краковский К.П. Проведение судебной реформы в России. *Северо-Кавказский юридический вестник*, 2014. № 3. С. 20–25.
3. Крайнова Е.Р. Апелляционное судопроизводство в России: история и современность. Владим. гос. ун-т им. А.Г. и Н.Г. Столетовых. Владимир : Изд-во ВлГУ, 2019. 124 с.
4. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / За редакцією І.Б. Усенка. Київ : «Наукова думка». 2014. 502 с.
5. Записка о судебной реформе в Западном крае вообще и в частности в Киевской губернии. Императорский университет Св. Владимира / Составил Колмаков Н.М. Киев : Типография М.П. Фрица, 1872. 32 с.
6. Шандра В.С. Судові палати. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2012. Т. 9 : Прил. С. С. 893.
7. Курас Т. Судебные палаты в российской империи: создание, сравнительная характеристика. *Вестник ИрГТУ*. 2011. № 10 (57). С. 308–312.
8. Узаконовения, изданные в пояснение и дополнение к Судебным уставам 20-го ноября 1864 года. Москва–Берлин: Директ-Медиа, 2015. 896 с.

9. Полное Собрание Законов Российской Империи : Собрание второе. : С 12 декабря 1825 года по 28 февраля 1881 года: В 55-ти т. с указ. Санкт-Петербург : Тип. II Отд-ния собств. Е.И. В. канцелярии, 1830–1885. Т. 43 : 1868 : В 3-х отд-ниях. 1873. Отд-ние 1 : От № 45356–46062. 950 с.
10. Фойницкий И.Я. Источники русского уголовного судопроизводства. Курс уголовного судопроизводства. 4-е изд. Санкт-Петербург, 1912. Т. 1. С. 39–66.
11. Боршевский А.П. Судебная реформа 1864 года и её особенности в Бессарабии. *Научные труды. Российская академия юридических наук.* Москва : ООО «Издательство «Юрист», 2015. Вып. 15. С. 78–83.
12. Учреждение судебных установлений. URL: <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3450/>.
13. Крайнова Е.Р. Апелляционное судопроизводство в России: история и современность. Владим. гос. ун-т им. А.Г. и Н.Г. Столетовых. Владимир : Изд-во ВлГУ, 2019. 124 с.
14. Судебные уставы 20 ноября 1864 года. Б. м. : Б. и., 1864. 455 с.
15. Учреждение судебных мест : Проект. Санкт-Петербург, 186-?. 82 с.
16. Судебные уставы императора Александра Второго, изданные по повелению имп. Александра Александровича : Изд. 1883 г. со включением статей. по Продолжению 1886 г. Санкт-Петербург, 188-?. 766 с.
17. Карпачев М.Д. Судебная реформа 1864 г. в России: шаг на пути к правовому государству. *Судебная власть и уголовный процесс.* 2014. № 3. С. 29–40.
18. Крайнова Е.Р. Апелляционное судопроизводство в России: история и современность. Владим. гос. ун-т им. А.Г. и Н.Г. Столетовых. Владимир : Изд-во ВлГУ, 2019. 124 с.
19. ЦДІАК України. Ф. 419 «Прокурор Одесской судебной палаты», оп. 3, спр. 2 «Циркуляры Министерства юстиции», 215 арк.

Tavarkiladze O.M. ESTABLISHMENT OF THE ODESA JUDICIAL CHAMBER AS THE MAIN ELEMENT OF JUDICIAL REFORM OF 1864 IN THE RUSSIAN EMPIRE

The purpose of the article is to analyze the creation and functioning of the Odessa Judicial Chamber as a structural unit of the judicial system of the Russian Empire under the Judicial Statutes of 1864. The relevance of the article is confirmed by the importance of studying the historical and legal experience of judicial reform in 1864 in the Russian Empire, in particular in the Ukrainian lands, which in turn contributes to the scientific analysis of the introduction of new institutions in the justice system in the 19th century. Scientific and legal analysis will allow us to use the experience of reforming legal institutions for the protection of human and civil rights, including the functioning of the judiciary in Ukraine today. This determines the relevance and expediency of studying the grounds and preconditions for the establishment of the Odessa Judicial Chamber as well as the foundations of the organization and functioning of the judiciary. It was found that the developers of the judicial reform of 1864 explained the judicial-territorial structure by the fact that each individual county did not have the necessary number of lawyers with sufficient qualifications. The advantage of this organization of justice was the independence of courts from administrative bodies. Such a structure deprived the county administration and other high-ranking officials in the area of the opportunity to influence the court's activities. If we talk about the judges of the second instance, then they have now been relieved of pressure from the provincial bureaucracy. It was noted that the Odessa Judicial Chamber had three civil and one criminal departments in its structure and considered appeals in criminal and civil cases considered by district courts. However, criminal cases heard by district courts with the participation of jurors were not submitted to the courtroom, as their sentences were considered final and subject to cassation only in the Senate. It was determined that the judges of the court chamber, the heads of the departments of the court, as well as the senior chairman were appointed by the emperor on the proposal of the Minister of Justice. If a vacancy is opened in the Judicial Chamber, a general meeting of the Chamber shall be convened immediately to discuss the candidates. As a result, nominations were formed for approved candidates, which were sent to the Minister of Justice, who, in turn, submitted the relevant nominations to the Emperor.

Key words: *Odessa Judicial Chamber, judicial reform, functions, Judicial Statutes of 1864, jurisdiction.*